

چشمه‌ها؛ حلقه اتصال به دره قدیمی

موقعیت:
دره فرحزاد

موضوع:
قنات‌ها

فرحزاد جزو نخستین قریه‌های اطراف تهران بوده که از نعمت وجود قنات‌ها بهره‌مند شده و برخی منابع مکتوب تاریخی قنات‌ها را موجب آبادانی باغ‌ها و مزارع و در نهایت رونق زندگی اهالی این قریه در سال‌های دور می‌دانند. قنات‌های فرحزاد مثل همه قنات‌های قدیمی تهران از چشمه‌ها نشأت می‌گیرند و این ساختار با وجود گذشت سال‌های طولانی حفظ شده است.

مصطفی لالی، از اهالی قدیمی فرحزاد می‌گوید: «فرحزاد از روزگار قدیم دو چشمه جاری داشته؛ یکی چشمه دالقر که ابتدای جاده امامزاده داوود (ع) است و دیگری چشمه اصلی فرحزاد که حدود ۳۰۰ متر پایین‌تر از پل خوشمرام و در مسیر دره فرحزاد واقع شده است. در روزگار قدیم، قنات‌ها را برای آبیاری باغ‌ها حفر می‌کردند و همه آنها به چشمه‌های پر آب وصل بودند. این رویه در فرحزاد هم معمول بود و همه باغ‌های این محدوده توسط قنات‌ها آبیاری می‌شد.»

از بین انبوه باغ‌های سرسبز که فرحزاد را به یکی از سرسبزترین قریه‌های اطراف تهران تبدیل کرده بودند، فقط ۱۰ باغ باقی مانده و همه این باغ‌ها هنوز با آب قنات‌ها آبیاری می‌شوند. قنات‌های فرحزاد به‌رغم گذشت سال‌های طولانی به شکل عجیبی زنده مانده‌اند و دره فرحزاد و باغ‌های اطراف آن را آبیاری می‌کنند. لالی می‌گوید: «از آنجا که قریب به اتفاق باغ‌های فرحزاد در دو سوی دره فرحزاد واقع شده بود، قنات‌ها را هم در همین مسیر ایجاد کردند. قنات‌های منگیل، دلاور، انارو، لاری و حتی قنات پونک در مسیر شرقی و غربی فرحزاد واقع شده‌اند و هر یک از آنها، باغ‌های همسطح دره فرحزاد را آبیاری می‌کردند. این قنات‌ها هنوز کار کرد خود را از دست نداده‌اند و معدود باغ‌های محدوده دره فرحزاد تا پونک را آبیاری می‌کنند.»

مکتب‌خانه

در عمارت اربابی

روزگاری که خبری از مدرسه و کلاس درس نبود، اهالی فرحزاد یادگیری خواندن و نوشتن را ضروری و برای فرزندان‌شان اجباری می‌دانستند. به همین خاطر خودشان دست به کار شدند و کلاس درسی در این محله برپا کردند که در آن از نیمکت، تخته و... خبری نبود و تدریس به دانش‌آموزان را هم یکی از بانوان باسواد محله به‌عهده داشت. آنقدر این مکتب‌خانه بر سر زبان افتاده بود که حتی از روستاهای اطراف هم فرزندان‌شان را به این کلاس می‌فرستادند. برای مثال، محمد فدایی، آخرین کدخدای محله پونک هم شاگرد این مکتب‌خانه بوده است. در واقع مکتب‌خانه، دکان یا اتاق بزرگی در کوچه یا خانه‌ای بود که مکتبدارهای مرد یا ملاباجی‌های زن، آن را اداره کرده به تعلیم و تربیت کودکان می‌پرداختند. فرش حصیر یا نم‌ی گلی می‌مدرس، میز کوتاه و تشکچه مکتبدار، چند ترکه آلبالو یا عناب روی زمین یا کنار میز و چوب فلک همه داشته‌های مکتب‌خانه بود. خانواده‌ها اغلب در مکتب‌خانه در قبال آموزش به فرزندان‌شان به ملا یا باجی هزینه یا اجناسی را تقدیم می‌کردند.

زین‌العابدین لالی از ساکنان قدیمی محله فرحزاد درباره مکتب‌خانه و مدرسه قدیمی این محل می‌گوید: «پدر بزرگ و مادر بزرگ‌های ما همه سواد قرآنی داشتند. ۹۰، ۸۰ سال قبل در عمارت ارباب اتحادیه مکتب‌خانه‌ای شکل گرفت که «لعیاخانم لالی» عمه من، ملاباجی این مکتب‌خانه بود. البته قبل از او هم ۲ یا

۳ ملای دیگر هم حضور داشتند. چندین سال در فرحزاد بالا یک مدرسه قدیمی به راه افتاد که بسیاری از موسفیدان دره فرحزاد در آن مدرسه درس خواندند. ساختمان فرسوده آن مدرسه سال ۱۳۶۵ با کمک اهالی بازسازی شده، اما پس از انقلاب به مدرسه دخترانه تغییر کاربری داد. هر چند همان مدرسه هم به دلیل فرسودگی بنا، تعطیل و ساختمان متروکه آن که سال‌ها به محل تجمع معتادان تبدیل شده بود، تخریب شد. چند سالی است که در محل آن مدرسه، ساختمان سرای محله بنا شده است.» هر مکتب‌خانه فلک و چوب مخصوص داشت، هر معلمی چندین ترکه کنار خود داشت، برخی بلند برای دور دست، برخی کوتاه برای نزدیک، برخی از مدارس نیز فلک یا فلکه داشتند. اگر کودکی درس خود را خوب پس نمی‌داد یا شیطنت می‌کرد تنبیه بدنی می‌شد.

آبیاری باغ‌ها به شیوه گاوبندی

شیوه‌های متفاوت تقسیم آب در قریه‌های اطراف تهران همواره از طرف پژوهشگران مورد توجه قرار گرفته و روایت‌های مختلفی از سنت تقسیم آب و آبیاری باغ‌ها در تهران قدیم نقل شده است. ماجرای تقسیم آب در فرحزاد کمی متفاوت‌تر است و قدیمی‌ها از گاوبندی یا بنه‌بندی به‌عنوان یکی از سنتی‌ترین روش‌ها برای آبیاری باغ‌های فرحزاد نام می‌برند. جاری شدن آب چشمه در باغ‌های سرسبز فرحزاد که تا چند دهه قبل یکی از قریه‌های خوش آب و هوای تهران بود، فصل مشترک خاطرات قدیمی‌های این محله است. در معدود منابع مکتوبی که درباره روزگار سپری شده فرحزاد به‌جا مانده، آمده که آب چشمه از بالادست به استخر بزرگ فرحزاد سرازیر می‌شد و به گاوبندی می‌رسید که طبق توافق شفاهی بین کشاورزان محلی تعیین شده بود. زین‌العابدین لالی، از اهالی قدیمی فرحزاد، درباره سنت گاوبندی در این محله قدیمی می‌گوید:

«کشاورزان محلی ۷ نقطه را به‌عنوان جایی برای ذخیره آبی که از داخل استخر بزرگ فرحزاد سرازیر می‌شد، تعیین کرده بودند که اصطلاحاً به این ۷ نقطه گاوبندی می‌گفتند و هر گاوبندی به یک نفر تعلق داشت. مثل گاوبندی زین‌العابدین، گاوبندی رضاعلی، گاوبندی گل‌امروزی، گاوبندی حاج‌سلیمان و... این افراد گاوبندی بودند و بر فرایند تقسیم آب بین کشاورزان و باغدارهای فرحزاد نظارت می‌کردند.»

گاوبندی در ادبیات بومی‌های فرحزاد به‌معنای تقسیم‌کننده آب بوده و کارشان شباهت فراوانی به میراب‌ها در تهران قدیم داشته است. روایت‌های مختلفی درباره وجه تسمیه

گاوبندی در فرحزاد نقل شده که البته منبع موثقی برای آنها وجود ندارد. یکی از روایت‌ها این است که باغدارها محدوده تعیین شده برای ذخیره آب را با استفاده از گاو شخم می‌زدند و به همین دلیل نام گاوبندی را برای هر محدوده انتخاب کردند. از اینکه گاوبندی مختص اهالی فرحزاد بوده یا در سایر قریه‌های تهران هم رایج بوده اطلاع دقیقی در دست نیست. واژه گاوبندی با گذشت زمان جای خودش را به بنه‌بندی داد اما اکنون از ۷ بنه معروف فرحزاد هیچ نام و نشانی باقی نمانده است. لالی درباره پایان دوره گاوبندی در فرحزاد می‌گوید: «آب چشمه اصلی فرحزاد هنوز مثل خون در رگ‌های این محله جاری است اما دیگر از گاوبندی یا همان بنه‌ها خبری نیست. بعد از احداث بزرگراه یادگار امام و تخریب باغ‌های پایین‌دست فرحزاد اهالی محله با بنه‌های قدیمی خداحافظی کردند و شیوه آبرسانی به باغ‌ها به کلی تغییر کرد.»

موضوع:
شیوه تقسیم آب
موقعیت:
باغ‌های فرحزاد